

A magyar esztétika útjai

A művészet forradalmától a nagy forradalomig

Fülep Lajos tanulmányairól

Ugyan még nem vonultatta fel teljes kínálatát a karácsonyi könyvvásár, ennek ellenére is bizonyosnak látszik, hogy az év egyik legsúlyosabb kiadványa — a társadalomtudományok területén — **Fülep Lajos** írásainak gyűjteménye, *A művészet forradalmától a nagy forradalomig*. Több tény indokolja ezt a megállapítást. Mindenekelőtt az, hogy egy elmerült gondolatkinés, amelynek eddig csupán néhány orma volt látható, most alapjaiban is körüljárható. Nyilvánvalóvá lett egy mítosz kemény vonalakkal kontúrozható valóságtartalma, továbbá az is bebizonyosodott, legutóbb éppen az irodalomkritikusok nemzetközi szövetsége vitái nyomán, hogy a magyar művészetelméletnek olyan *hagyományai* vannak, amelyek ma is termékenyítők lehetnek, mind gondolati aktualitásuk, mind a rajtuk átsugárzó étező példájával.

A mauretániai **Terentianus** közhelyé laposult bölcsessége, a „*habent sua fata libelli*”, most is igazolódni látszik. A kötetel kapcsolatos eddigi kritikák, ismertetések közösek a hozzáférhetővé vált gondolatkinés fölötti örömben, ám a tudomásulvétel az újabb „fátumok” egész sorozatának születését jelzi. A két szélső álláspontot idézzük csupán. A kötet bevezető tanulmányát író **Tőkei Ferenc** szerint Fülepnek olyan mértékben kellett kényesnek lennie gondolatvilága rangjára-színvonalára, „*hogy jóformán teljesen egyedül maradt vele. Allításainak minden egyszerűbb értelmezése lehetetlennek bizonyult, torzítássá lett*”. **Eörsi István** viszont ezt kérdezi: „*Vajon ez a két kitűnő kötet, amely a benne foglalt művek megírása után 55–70 évvel először ad átfogó képet ennek a legnagyobb mértékkel mérve is jelentős szerzőnek a gondolkodásmódjáról, nyom-e majd annyit közgondolkodásunk mérlegén, mint mondjuk a Milenniumi Emlékmű legkisebb mellékalkalmának vas lábujjkörme?*”

Nyilvánvaló, hogy a „*gondolkodó elit*” feltörhetetlen magánya éppúgy mítosz, mint a művészetfilozófiával szaturált közgondolkodás. A helyes értelmezés felé maga Fülep Lajos indított 1971-ben. Ekkor jelent meg ugyanis válogatott tanulmányainak egy kicsiny, de igen fontos gyűjteménye *Magyar Művészet. Művészet és világnézet* címen a művészet-történet forrásainak sorozatában. A kötet előszavában azt vallja, hogy régi írásait, tehát mindazt, amit a művészet forradalmától a nagy forradalomig tartalmaz, csupán történeti emlékeknek tekinti, amelyeknek születésük idején történeti funkciójuk volt: „*segítették győzni valaminek... beleszóltak, beleavatkoztak a maguk területén a történeti folyamatba*”.

Az időpont és a hely pontosan kijelölhető: 1902–1919-ig íródtak ezek a tanulmányok. A legkorábbiak „*Kánkániában*”, vagyis a K. u. K. Monarchiában — **Vekerdi László** szavával szólva — „*egy réges-rég elavult szociokulturális rendszer*” tragikomikus díszletei között. Majd változván a háttér: a Baross-kavéház „*balszélfogó*” asztala messze marad, s felrajzolódnak az európai horizontok, elsősorban Itália: a firenzei *Biblioteca Filosofica* kertjének sötétlő fenyői. Azután ismét Budapest, **Lukács György**, **Mannheim Károly**, **Balázs Béla**, a velük együtt gondolkodók baráti köre: a *Szellemi Tudományok Szabad Iskolája*, hogy végül az 1919-es pesti egyetem olasz tanszékének professzorát sokáig elrejtse, majd-hogyan eltemesse a belső emigráció: református lelkesi hivatalainak sora **Tolnában**, **Baranyában**.

A majdnem két évtized életútja ha kanyargós volt is, egyetlen irányba vezetett: a progresszió felé. Ez egymást feltételezve jelentette mind a társadalmi, mind a művészeti haladást, amelynek végül is a maga esz-

közeivel „*győzni segítettek*” Fülep tanulmányai.

De hát ki volt az ellenfél?

A mi a művészetelméletet, művészetfilozófiát és az esztétagyakorlatot illeti, hogy csak egyetlen, de igen jellemző és a hivatalos Magyarország álláspontját képviselő nevet említsünk: **Beöthy Zsolt**. Nem lehet csupán gúnyosan szánakozó mosollyal napirendre térni működése fölött. Az egyetemen rendszeresen tartott elméleti szemesztereket s tanításai, ha változott formában is, de ott vannak például **Babits Mihály** Magyar irodalom című tanulmányában, s **Szabó Dezső** kifigurázta ugyan a kis-Beöthy „*volgai lovasát*”, az ő romantikus irodalomszemlélete sem haladja túl a **Herdeből**, **Hegelből** és **Taine-ből** gyúrt kompilációt. Beöthy alakjának felidézésével csupán a művészetelméleti „*köztudat*” állapotát kívántuk érzékelteni. Ezzel a „*szimbólummal*” harcolt: alkotott és vitázott a jelzett két évtizedben az új magyar irodalom, képzőművészet és muzsika. Ennek a küzdelemnek volt részese **Fülep Lajos** műkritikai munkássága. Cikkei „*funkciójukat elvégezték, és vele együtt elmúlt az aktualitásuk*”.

Ámde a korhoz kötöttségen túllépett kritikáinak elvi megalapozottsága: művészetfilozófiája. Tény, hogy „*félszázados antipicciójai nem múltak idejüket*”.

De hát nem avult volna el a „*szellem-történeti*” burokba zárt objektív vagy progresszív idealizmusa?

A *Társadalomtudományi Társaság* ülésén hangzott el **Fogarasi Béla** *Konzervatív vagy progresszív idealizmus* című előadása. A körülötte kialakult vitának (*Huszadik század*, 1918) az volt a központi kérdése, hogy vajon az értelmiség csak az idealizmus keretein belül határozható-e el magát a reakciótól? **Fogarasi és Lukács György** ekkor még vállalja az idealista etika „*kell*”-jét (a kanti értelemben). Az etika és a politika viszonyának elméleti kérdése áll a gondolatcserek középpontjában. S ha **Lukács** a *Történelem és osztálytudatban* majd a *Taktika és etikában*, súlyos küzdelmeket víva a marxizmus megértéséért, ennél tovább lép, Fülep megmarad az objektív idealizmus rendszerén belül a „*szellem*” munkatársának.

Ezzel tulajdonképpen nyilvánvalóvá lett a magyar esztétika fejlődésének divergenciája mind tartalmi-formai, mind történeti vonatkozásában. **Lukács** gondolatépítőmánya elsősorban *irodalmi* fogantatású, Fülep elméleti általánosításait főleg a *képzőművészetből* vonja le. Az egyik filozófiai kiindulópontja a *kor-szerű materializmus* lesz, a másiké az *idealizmus* marad.

Mégis, miért esemény ma Fülep tanulmányainak megjelenése? Miért aktuális olvasmány e két monumentális kötet?

Elsősorban a *képzőművészet ágazati esztétikájának* területén kínál elméleti munkássága figyelemre méltó tanulságokat. Az értékelés fenomenológiájának, az emlékezés szerepének elemzése a művészi alkotásban fontos felismerésekhez vezet. Erősen hangsúlyozta a *világnézet* jelentőségét (kezdetben szellem-történeti nyomatékkal), amit végső tömörítésben így foglalhatnánk össze: „*A művészet-történet... világnézet-történet*.” Maga írta 1970-ben, hogy a Magyar Művészet című tanulmányának „*jelenléte ma is ott lappang a nemzeti, európai, nemzetközi kategóriáinak újra-éledt vitáiban*”. Tény, hogy ma is érdemes figyelni szavára, amikor ezt mondja: „*Egyetemes és nemzeti korrelatív fogalmak... ha a művészetben van nemzeti, úgy magának a formának kell annak lennie... Csak magának a formának nemzeti voltára vonatkozhatik a tétel, hogy korrelatív viszonyban van az egyetemessel... Az univerzalizással csak olyan valami lehet korrelációban, amiben már magában*

is megvan az univerzalizás, vagy lehetősége, szándéka, követelménye. Ez a forma, amely ugyanakkor univerzális, amikor nemzeti.”

Fülep Lajos emberi alakja körül idők során legendák szövődtek. Tanítványai, csodálói, de ő maga is tett egyet-mást ennek érdekében. Különösségei, sőt különösségei is hozzá tartoznak a teljes képhez. Ez most válik egyre színesebbé, gazdagabbá. Tanulmányainak idén megjelent két hatalmas kötetét egy harmadik is követi. Bepillanthatunk *levelezésébe* is. **F. Csanak Dóra** közlése szerint az MTA kéziratárában őrzött hagyatéka, ennek mintegy 6000 lapja, nagy művészetfilozófiáját is rekonstruálhatóvá teszi.

Büszke gondunk kell, hogy legyen ennek a gondolatkinésnek feltárása, értelmezése és *kritikus birtokbavétele*. Most, hogy távozt után pátriárka alakja ismét feltűnt szellemi horizontunkon, indokolt lenne életrajzának részletesebb nyomonjárása is (csakúgy, mint **Lukács György**), hiszen az esztétikai gondolat genezise, fejlődése is érthetőbbé válik, ha hordozóinak és kortársainak portréját is bármikor felidézhetjük. A magyar esztétikátörténet vonatkozásában pedig már-már halaszthatatlan kötelességnek látszik a XX. század első két, sorsdöntő évtizedének beható elemzése. (Magvető)

Bélley Pál

KORTARSÁKRÓL ÍRNI mindenképpen kiszámíthatatlan, kockázatos vállalkozás. Hiszen az életmű még nyitott, a továbbfolytatás bajosan jósolható meg, ugyanakkor kísért az a veszély is, hogy az alkotó jelenlévő személyisége, a művek közelsége könnyen arány- és mértéktesztésre csábítja az értékelőt. Gondolunk elsősorban azokra az összehozott tanulmányokra, melyek a kortárs írók eddigi életútját mérik fel és a művészi teljesítményt megpróbálják elhelyezni irodalomtörténetünk folyamatos-ságába.

Persze, vannak kivételes esetek. Olyan kortársi életművek, melyek évtizedekre visszatekintve kiállották az idő próbáját; az egyes alkotások kiszabadultak a napi kritika sokszor fojtogató gyűrűjéből, művészi rangjuk, társadalmi jelentőségük nehezen vitatható; a valóságos értékelés csak az alkotás folyamatában kísérelhető meg eredményesen.

Az Akadémiai Kiadó Kortársaink című sorozatában most gyors egymásutánjában két ilyen vállalkozás látott napvilágot. **Pomogáts Béla** **Déry Tiborról**, **Rónay László** pedig **Thurzó Gáborról** írt eddigi életműveiket összefoglaló monográfiát. Ugyanakkor megjelent **Illés Lajos** írásainak legújabb kötete, a *Kezdet és kibontakozás*, melyben **Lengyel Józseftől** **Gerelyes Endréig**, **Illyés Gyulától** a most induló költőig negyven író arcképvázlatát teszi le élénk a szerző.

DÉRY TIBOR. **Pomogáts Béla** könyvének bevezetőjében az író idézi, aki egyik írásában olyan hajóhoz hasonlítja magát, amely üresen indult el, s az útjában eső kikötőkben szedi fel územanyagát. És aki: „*Kínlódva, mélységes őszinteséggel rombolt és épített, vitatta a megmerevedett gondolatokat, s alakítani próbálta a közösségi élet új lehetőségeit... És ha szükségesnek látta, eloldotta magát mindattól, ami moralista érzékenységet sértette. Am, ha kellett, kötődni is tudott, az áldozatot is vállalta*”. Vagyis: „*A folytonos változás és az önmagával való azonosság, a megújulás és a következetesség, a nyugtalanság és a hűség irójáról akar vázlatos képet adni*”.

Ezzel a nemrég nyolcvanadik születésnapját ünneplő és negyven éve a magyar irodalom élvonalába tartozó író legjellegzetesebb tulajdonságait szögezte le